

3. Дж.Гелбрейт Новое индустриальное общество. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. / Дж.Гэлбрейт. - М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. - 602 с. - 405-407.

4. Тоффлер Э. Революционное богатство = Revolutionary Wealth, 2006./ Тоффлер, Э., Тоффлер, Х. - М.: АСТ, 2007. - 576 с

5. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике/ Шеннон К. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1963. - 830 с.

Аннотация

В статье рассматриваются процессы, происходящие в обществе под влиянием мирового информатизации. Дается определение термина «постиндустриальное общество», рассматриваются основные составляющие и присущие ему свойства. Определяется влияние современных информационных средств на личность, их роль в формировании общества.

Ключевые слова: информатизация общества, технотронного общество, постиндустриальное общество, эпоха субкультур, информационные технологии, средства массовой информации.

Annotation

This article examines the processes that took place in the community under the influence of global information. Available definition of "postindustrial society", describes the main components and inherent properties. Determine the impact of modern information tools on the individual and their role in shaping society.

Keywords: informatization of society technotronic society, post-industrial society, the era of subcultures, information technology, media.

УДК 94 + 339.5(470+571) «19/20»

Ірина Жиленкова

СИСТЕМА ПРОТЕКЦІОНІЗМУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ

(друга половина XIX – початок XX ст.)

Статтю присвячено дослідженню системи протекціонізму в Російській імперії у пореформену добу. Висвітлено характерні риси економічної політики та її складових, яку проводили міністри фінансів Російської імперії, з'ясовано загальні тенденції митної політики та її наслідки, виділені негативні впливи високих митних тарифів на розвиток продуктивних сил імперії.

Ключові слова: протекціонізм, митний тариф, Російська імперія, економічна політика, вивіз товарів, промисловість, виробники сільськогосподарської продукції.

Становлення системи протекціонізму в Російській імперії мало тривалу історію. Основні ідеї цієї політики було окреслено ще в XVII – XVIII

ст. М.М.Соболев, який вивчав проблему протекціонізму XIX ст., визначав основні його ідеї, по-перше, фіскальний інтерес державної скарбниці, по-друге, прагнення стимулювати вітчизняну промисловість шляхом високих митних зборів з імпортованих товарів і, по-третє, забезпечити сприятливий торговельний баланс країни [15, с.1].

Для підтримки російської промисловості прибічники протекціоністської політики рекомендували встановлювати високі митні тарифи на ті імпортовані товари, які успішно вироблялися або мали добру перспективу виробництва всередині країни. Це повинно було забезпечити їх конкурентоспроможність спочатку на внутрішньому ринку, а з часом і на зовнішньому. Проте встановлення зависокого мита для сировини й готових виробів, що не мали належних перспектив розвитку, уважалося недоцільним.

У митній політиці Російської держави протягом того чи іншого періоду історичного розвитку були певні відмінності. У першій половині XIX ст. превалювали заборонні мита, що охороняли промисловість від іноземної конкуренції. Занепад промисловості у середині XIX ст. змусив урядові кола звернутися у 50 – 60-ті рр. до помірно-охоронного мита, коли відсоток обкладання до вартості ввезених товарів був порівняно невисоким. Зниження митних тарифів у ці роки позитивно вплинуло на розвиток металообробки, машинобудування та деяких інших промислових галузей. Обсяги машинобудування зросли у ціновому вираженні від нуля у 1850 р. до 43 млн руб. у 1876 р. Прискорено прогресувало виробництво сталі й рейок, видобуток кам'яного вугілля, чавуно-ливарне, мідно-бронзове й стеаринове виробництво, хоча рівень митного захисту був незначним [16, с.307-312].

Починаючи з кінця 1860-х рр. в протекціоністській політиці російського царизму сталися зрушення в напрямку підвищення митних тарифів. Почасти це було наслідком того, що протекціоністські тенденції посилювалися в ряді країн Західної Європи. Німеччина, Франція, Італія та деякі інші держави почали обкладати високим митним тарифом завезені продукти сільського господарства, захищаючи таким чином своїх виробників від іноземної конкуренції. Німецьке мито на промислові товари було невисоким, бо Німеччина цього не потребувала, так як вона мала високорозвинену промисловість, здатну конкурувати як на своєму, так і на світовому ринку з товарами інших країн. Великобританія в цей час залишалася переважно країною вільної торгівлі.

З урахуванням різних аспектів економічного розвитку протекціоністська політика в Російській імперії була надзвичайно

суперечливим явищем. Вона сприяла надходженню іноземного капіталу, піднесенню окремих галузей промисловості і водночас гальмувала розвиток продуктивних сил. Слід зазначити, що протекціоністська політика правлячих кіл Російської імперії недостатньо досліджена вітчизняною історіографією, особливо її негативні сторони, які впливали на гальмування продуктивних сил, що призводило до погіршення життєвого рівня широких народних мас.

Творцями протекціоністської політики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. були міністри фінансів: М.Х.Рейтерн (1862-1878), М.Х.Бунге (1881-1886), І.О.Вишнеградський (1888-1892) та С.Ю.Вітте (1892-1903).

Протекціоністські тенденції стали домінувати з кінця 1870-х рр. Уже за врядування у фінансовій сфері країни М.Х.Бунге. було здійснено ряд підвищень митних тарифів у зв'язку з клопотаннями промисловців. Його програма соціально-економічних реформ, викладена в записці імператорові Олександру ІІ від 20 вересня 1880 р., була доволі поміркованою. З цієї причини публіцист М.Катков (газета «Московские ведомости»), представник консервативного напрямку в російському суспільстві, «вів війну проти тодішнього міністра фінансів Бунге» [3, с.279]. Справа полягала в тому, що Бунге, піднімаючи митні ставки на ввізні товари, дотримувався певної обережності, щоб не поставити на шляху імпортованих іноземних виробів своєрідну стіну. На наше переконання, позиція М.Х.Бунге щодо протекціонізму багато у чому визначилася його обізнаністю з економічними ученнями та сучасною йому європейською практикою. Про це свідчить, зокрема, його наукова праця, видана в 1868 р.[2]. Проведений ним аналіз поглядів меркантилістів, фізіократів, праць Адама Сміта, Фрідріха Ліста та інших представників політичної економії став ключем для тверезої оцінки можливостей протекціонізму для економічного розвитку. М.Х.Бунге усвідомлював межі розумного протекціонізму й те, що ефективність останнього багато у чому залежить від таких чинників, як форми організації промисловості, масовість і рівень у країні освіти, особливо технічної, та правове регулювання господарських суб'єктів, найперше акціонерних компаній. З урахуванням досягнень економічної науки в другій половині ХІХ ст. М.Х.Бунге оцінював основні наукові постулати «апостола протекціоністської науки Фрідріха Ліста»: «Держава, в якій обробна промисловість тільки започаткована, не може вести боротьбу з країною розвиненої індустрії, як і дитина не може змагатися з велетнем. Щоб підтримати свою промисловість й успішно конкурувати з іноземними

товарами, землеробська країна повинна звернутися до захисту, тобто до мита на імпортовані вироби» [2, с.40].

З іншого боку, М.Х.Бунге не міг не враховувати у своїй практичній діяльності з клопотаннями і навіть вимогами підприємців щодо посилення митного захисту російської промисловості. Занизька купівельна спроможність населення, звуження внутрішнього ринку в роки економічної кризи другої половини 1870-х рр. й депресії 1880-х рр., конкуренція іноземного палива й металу – все це активізувало промислову буржуазію на захист своїх інтересів. Особливо послідовно й наполегливо вимагали митного захисту власники підприємств важкої промисловості Донбасу й Криворіжжя та інших регіонів Російської імперії. Цьому сприяло й розширення залізничної мережі в південно-східному регіоні України, зокрема спорудження в роки врядування М.Х.Бунге Єкатерининської залізниці й облаштування Маріупольського порту. Це дозволило російському паливу й металу вийти на ринки країн Чорноморського басейну та Близького Сходу.

Наполягаючи на підвищенні митних тарифів на мінеральне паливо вуглепромисловці наголошували на його позитивному значенні для фіскального інтересу держави, досягненні сприятливого торгового балансу та зменшенні гарантованих урядом доплат унаслідок зростання перевезень вітчизняного мінерального палива залізницями. У червні 1884 р. урядовим рішенням кам'яне вугілля й кокс, що завозилися через порти Чорного й Азовського морів, були обкладені митом у розмірі 2 коп. з пуда золотом, а в портах Балтійського моря – 0,5 коп. [10, с.376 (№2323)]. Та все ж клопотання промислової буржуазії про підвищення мита на мінеральне паливо було задоволено, на думку гірничопромисловців, не в повному обсязі. Про це свідчить, зокрема, висловлювання одного з лідерів гірничопромисловців – М.С.Авдакова, який цілковито позитивно оцінив урядову акцію, спрямовану на впровадження мита на ввізне мінеральне паливо й водночас висловив сподівання на подальше підняття митних тарифів [18, с.173]. Уже 12 липня 1886 р. митні тарифи на іноземне мінеральне паливо й кокс, що завозилися в порти Чорного й Азовського морів, було піднято з 2 до 3 коп. золотом з пуда [14, с.1338 (№607)]. З тих пір донецьке кам'яне вугілля й антрацит почали витісняти англійське мінеральне паливо в Одесі, Херсоні, Миколаєві та інших містах.

Введення в експлуатацію у 1880-х рр. нових металургійних підприємств, які визначали розширення залізничної мережі та становище деяких інших промислових галузей, сприяло зростанню впливу їхніх

власників в урядових колах і деякою мірою навіть у суспільстві. Про це засвідчує, зокрема, ставлення до протекціоністської політики відомого вченого Д.І.Менделєєва. Як відомо, у своїх працях він доволі виважено й навіть стримано оцінював результативність впливу протекціонізму на економічний розвиток країни. На його думку, захист промисловості полягав не тільки в митних тарифах. Протекціонізм сам по собі не може дати цілковито плодотворних результатів. Для цього потрібний ряд інших заходів. Серед них учений виокремлював сприяння конкуренції на внутрішньому ринку, розвиток шляхів сполучення й торгівлі, поширення освіти серед населення тощо. Щодо митних тарифів, доводив Д.І.Менделєєв, то вони повинні бути тільки засобом, а не ціллю, хоча і фіскальною [8, с.99-100]. У фіскальних інтересах у роки врядування М.Х.Бунге зросли митні ставки на ряд продуктів групи життєвих припасів. Унаслідок цього значно подорожчали на імперському ринку кава і какао – після підняття мита в 1882 і 1885 рр. Зросли ціни на імбир, мигдаль, перець, родзинки, чорнослив та деякі інші садові культури й городину після підвищення митного тарифу в 1882, 1885 і 1887 рр. Мито на найбільш широко вживаний імпортований продукт – чай – піднімалося в 1881 і 1885 рр.[16, с.840-842].

Підсумовуючи протекціоністську політику М.Х.Бунге, можна сказати, що він не піддав кардинальному перегляду діяльність попередників, котрі перебували на чолі Міністерства фінансів. Рахуючись з тодішніми економічними й соціальними обставинами та впливовими чинниками суб'єктивного характеру, М.Х.Бунге переглядав окремі статті митного тарифу переважно в сторону підвищення та вдосконалення торгового міжнародного обміну. Найчастіше перевага віддавалася фіскальному інтересу для збалансування державного бюджету, і тільки окремі статті митного тарифу мали захисний характер для стримування іноземного імпорту. Найбільшою мірою це відносилось до продуктів важкої промисловості.

Ставлення до ролі й значення протекціонізму в економічній політиці різко змінюється з часу перебування на чолі Міністерства фінансів І.О.Вишнеградського (1887 – серпень 1892 рр.). За М.Х.Бунге огульне підвищення мита практикувалося щодо окремих груп імпортованих товарів. За врядування І.О.Вишнеградського було проведено повний перегляд митного тарифу в напрямку підвищення майже всіх його статей. Посилене обкладання імпорту в ці роки охопило не тільки машини й різноманітне промислове обладнання для стимулювання вітчизняної обробної

промисловості, не тільки життєві припаси для збільшення надходжень до державної скарбниці. У сфері російської митної практики опинилися й напівоброблені матеріали та сировина, а також довгий ряд продуктів сільського господарства, що завдало удару деяким промисловим галузям через посилене зростання собівартості продукції. Частина підприємців, які потерпали через підвищення цін на ті чи інші елементи виробництва та сільських господарів, що закупували у зростаючих обсягах зарубіжну сільськогосподарську техніку, піддавали гострій критиці митну політику уряду. Одним із них був Я.Новиков, власник підприємства, прекрасно обізнаний з основами політичної економіки. У своїх публічних промовах він переконував аудиторію, що піклування прибічників митного обкладання імпортованих виробів стало по суті маскою, якою прикриваються корисливі інтереси певних суспільних груп [9, с.304-305]. Водночас він висловлював причини свого незадоволення протекціоністською політикою держави. На його переконання, протекціонізм не сприяв накопиченню багатства, а тільки впливав на його розподіл. На його власному заводі спалювалося щорічно в середньому близько 50 тис. пудів кам'яного вугілля. За відсутності мита один пуд мінерального палива обходився в 0,14 руб., а з митом – у 0,19 руб. Внаслідок цього підприємець втрачав щороку 2500 руб., і ця сума йшла в кишеню якогось вуглепромисловця. Англійське залізо можна було закуповувати у 1880-х рр. за ціною 0,60 руб. за пуд, а російські заводчики бажали продавати залізо за 1,20 руб. за пуд. Унаслідок цього промисловцям доводилося переплачувати на металі мільйонні суми[9, с.308-309].

Дуже важливим було питання щодо межі митного обкладання ввізних товарів. З цього приводу заслуговують на увагу аналітичні розвідки російського академіка І.Янжула. Останній був переконаний, що слід остерігатись ситуацій, коли ввіз іноземних продуктів через високі митні тарифи стає цілковито неможливим. Іншими словами, мито не повинно бути надто високим, що призведе тільки до припинення імпорту. Головне призначення захисних митних тарифів полягає в тому, щоб за можливістю урівняти витрати місцевого виробництва з країнами, що експортують ту чи іншу продукцію. Для цього при встановленні тарифу слід виходити із середніх показників зарплати, прибутку, технічного рівня виробництва тощо. Відхід від цього правила призводить до апатії промисловців, адже високе мито, усуваючи іноземну конкуренцію і цілковито гарантуючи місцевим виробникам увесь ринок, тим самим позбавляє стимулу піклуватися про технічний розвиток і удосконалення виробництва[21, с.384].

Із самого початку врядування І.О.Вишнеградського було зроблено кроки на задоволення вимог промислового капіталу. Законом від 19 травня 1887 р. іноземне кам'яне вугілля, що ввозилося через західний сухопутний кордон, обкладалося митом у розмірі 2 коп. золотом з пуда, а в портах Балтійського моря – 1 коп. Митні тарифи на кокс було піднято до 1,5 коп. золотом з пуда в портах Балтійського моря і до 3 коп. золотом на митних заставах західного сухопутного кордону, а в портах Чорного й Азовського морів на догоду донецьким вуглепромисловцям – до 4,5 коп.[11, с.232 (№4462)]. Ще раніше, 21 квітня 1887 р., мито на чавун, що ввозився в імперію морем, було підняте до 25 коп. золотом з пуда, а через західні сухопутні застави – до 30 коп. золотом. Водночас було підвищені митні тарифи на залізо і сталь [11, с.178-179 (№4367)]. Тим самим уряд повною мірою задовольнив побажання й вимоги металургів Донбасу, Криворіжжя та Уралу, що були оприлюднені на торгово-промисловому з'їзді в 1882 р. До крайньої межі доводилися митні тарифи на машини, паровози, різноманітні вироби із заліза і сталі, бавовну та інші товари. Цими заходами уряд намагався «досягти бюджетної рівноваги».

У 1889 р. чиновники Міністерства фінансів розпочали радикальний перегляд існуючої на той час в імперії митної системи. Її суть обґрунтовувалося несприятливим економічним становищем країни, зменшенням хлібного експорту, низькою врожайністю зернових та інших сільськогосподарських культур, що зрештою призвело до голоду в багатьох місцевостях на початку 1890-х рр. У представленні І.О.Вишнеградського в Державну раду у грудні 1890 р. підкреслювалося, що митна реформа проводиться з метою і фінансовою, і для захисту промисловості, і для досягнення більш вигідного міжнародного торгового балансу. Впровадження суто захисного митного тарифу було заходом, що безпосередньо суперечив поточним інтересам аграріїв, які експортували хліб та інші сільськогосподарські культури й закуповували іноземну землеробську техніку. Саме тому в представленні І.О.Вишнеградського й було задекларовано всі чинники митної тріади. Слід визнати, що І.О.Вишнеградський доволі вдало провів свій законопроект у Державній раді. Відчувалася, хоча й незрима, підтримка імператора Олександра III та російської націоналістичної преси, котра нагнітала тему необхідності індустріалізації країни для посилення впливу на міжнародній арені. Окрім цих причин це можна пояснити, на наше переконання, ще й відсутністю спільних економічних інтересів різних груп аграріїв. По-перше, ті, що

виробляли сировину для промисловості, були зацікавлені в митному захисті. По-друге, великі латифундисти України та деяких інших місцевостей імперії, особливо власники бурякових плантацій, цукрових і винокурних заводів, численних олійниць тощо були безпосередньо зацікавлені у стримуванні імпорту на відповідні товари. За такої розкладки інтересів клопотання виробників і експортерів зерна та іншої сільськогосподарської продукції на світовий ринок не були задоволені[19, с.118].

Проект нового тарифу було схвалено Державною радою 27 травня 1891р., а 11 червня – затверджено імператором. Митний тариф 1891 р. став своєрідним уособленням системи російського протекціонізму. Під митним захистом опинилися підприємства як важкої, так і легкої промисловості. І.О.Вишнеградський піклувався найперше про фіскальний ресурс і бюджетний баланс. Його ідеалом був доведений до мінімуму імпорт з якомога більшим митним доходом, і цього він досяг, як попервах здавалося, тарифом 1891 р. Якщо за період з 1857 до 1876 рр. приріст митних доходів становив 97%, то за 1877–1896 рр. – уже 294%[7, с.3]. Загалом за новим тарифом для 49% ввозу залишилися дуже високі попередні митні ставки, ще для 49% було підвищено й тільки для 2% вони були дещо знижені. Цікаво, що порівняння тарифу 1891 р. з практикою митного захисту в інших країнах дало фахівцям підстави зробити висновок, що цей тариф «переважає все, що будь-коли було зроблено в Європі в плані митної охорони»[20, с.169]. Для підтвердження фіскального характеру митного тарифу наводимо ряд цифр, які засвідчать про його тягар для всього населення імперії та, зокрема, сільськогосподарських виробників. Мито на певний час принесло державній скарбниці в 1892 р. близько 24 459 тис. руб., на спиртні напої – 3417, на рибу – 2163, на апельсини й лимони – 983, каву – 1191, сухі фрукти і ягоди – понад 424, бавовну – близько 11 508 тис. руб. майже 60% усіх митних доходів мали фіскальний характер [16, с.792-794]. Отже під патронажем І.О.Вишнеградського було створено систему протекціонізму, що стала найважливішою складовою економічної політики російського царизму та регулювання зовнішньоторговельних операцій. В її основу було покладено принцип якомога більшого доходу.

Після І.О.Вишнеградського Міністерство фінансів у серпні 1892 р. очолив С.Ю.Вітте, який подібно до свого попередника пройшов школу капіталістичного підприємництва на Південно-Західній залізниці. Підприємницький вишкіл на прибутковому підприємстві на території України дав йому певну перевагу перед іншими урядовцями. За оцінкою

відомого російського історика А.Л.Сидорова, С.Ю. Вітте усвідомлював, що дворянство вже неспроможне управляти країною по-старому і розумів необхідність політичних поступок буржуазії. За своїми інтересами і поглядами він стояв ближче до класу капіталістів і дворянства що капіталізувалося, ніж до аристократичної верхівки [13, с.V], прагнув посилити роль держави в економічному житті країни, що відобразилося, зокрема, у регулюванні хлібних тарифів[6, с.95]. Більше того, С.Ю. Вітте стверджував, що країна потребує певної плановості й послідовності для ефективної реалізації торгово-промислової політики й створення власної національної промисловості. Що стосується конкретики цієї політики, то він найбільшою мірою зосереджував увагу на двох найважливіших з його погляду сторонах – протекціонізм та залученні іноземних капіталів. Тарифне законодавство, розроблене під патронажем І.О. Вишнеградського, отримало при ньому подальший розвиток.

В усіх аспектах протекціоністської політики С.Ю. Вітте зарекомендував себе послідовником німецького економіста першої половини ХІХ ст. Фрідріха Ліста. На наш погляд, С.Ю.Вітте абсолютизував основні елементи вчення Ф.Ліста, яке наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не завжди відповідало деяким реаліям світового ринку. На новому етапі капіталістичного розвитку протекціонізм обмежував господарську територію і навіть ставав на заваді розвитку продуктивних сил та міжнародному розподілу праці. «Якщо протекціонізм став перешкодою для розвитку продуктивних сил і, зокрема, промисловості, – відзначав Р.Гільфердінг, – то безпосередньо для класу капіталістів він сприяє підвищенню прибутків» [4, с.401]. Всяке підвищення мита на будь-який продукт означає не тільки вигоду для виробника, але й втрати для інших галузей виробництва і споживачів. Ціни на ринках Російської імперії майже на всі товари перевищували закордонні у значно більших розмірах, ніж митний тариф. Фабриканти, визначаючи ціни, завжди підраховували вартість однорідного іноземного товару, що обкладався митом. Завдяки цьому вони мали прибутки, а споживачі – платили за посередній товар приблизно таку ж ціну, за яку могли мати якісний іноземний товар.

Слабкою стороною урядової діяльності С.Ю.Вітте було, на наш погляд, його ставлення до сільського господарства. За свідченням одного із вищих урядовців Кутлера, «він дивився на сільське господарство як на діяльність більш низького рівня порівняно з промисловістю, заявляючи, що Росія переросла рамки землеробської держави»[20, с.200]. Високо оцінюючи

досягнення США і Німеччини в другій половині XIX ст. в промисловому розвитку, С.Ю. Вітте наче не помічав, що у своїй економічній політиці уряди цих надзвичайно розвинених країн притримувалися рівноваги між промисловістю і сільським господарством. Отже, ми можемо зробити висновок про суперечливість економічної політики С.Ю.Вітте по ряду її напрямків, що стало почасти наслідком історичних особливостей розвитку Російської імперії.

Зміни у зовнішньоторговельній сфері на ринках Західної Європи змусили царський уряд внести певні корективи в митну політику. Найперше це було наслідком того, що в 1892 р. Німеччина уклала ряд торгових договорів, згідно з якими було суттєво знижено мито для країн, що конкурували з виробниками Російської імперії на її ринку сільськогосподарських продуктів. Унаслідок цього для виробників і експортерів хліба та інших сільськогосподарських товарів з Російської імперії на німецькому ринку створилися несприятливі умови. Царська Росія мала один рівний для всіх країн митний тариф, у тому числі й для німецьких комерсантів, а російські виробники опинилися на німецькому ринку в гірших умовах порівняно з представниками інших країн. З 1892 р. мито на хліб виробників Російської імперії на німецькому ринку становило 25 коп. золотом за один пуд, а для інших країн – тільки 17,4 коп.[15, с.56]. Різниця між цими тарифами в 7,6 коп. золотом за пуд цілковито лягала на російських виробників. Внаслідок цього вони мали значно меншу суму доходу від продажу своїх продуктів порівняно з конкурентами.

Після митної війни Німеччина змушена була йти на поступки Росії, якими користувалися інші країни, що експортували на її ринки сільськогосподарську продукцію. Натомість російський уряд зробив певні поступки для товарів німецької промисловості, що надходили на ринки Російської імперії. За таких обставин і було підписано російсько-німецький торговий договір 1894 р. Згідно з ним, Німеччина змогла домогтися доволі суттєвих поступок в митному тарифі Російської імперії. Також і Німеччина знизила мито на ряд сільськогосподарських продуктів з Росії.

Враховуючи ці та деякі інші чинники, німецькі аграрії, попри певну взаємовигідність російсько-німецького договору 1894 р., відверто висловлювали своє незадоволення його результатами. У пресі на форумах своїх представницьких організацій вони звинувачували уряд у недостатньому митному захисті сільського господарства. Жорстка урядова критика посилилася на початку XX ст., коли закінчувався термін торгового договору

1894 р. Як наслідок, німецький рейхстаг ухвалив новий митний тариф. В ньому було положення, за яким встановлювалося мінімальне мито на зернові - нижче нього німецький уряд не мав права йти на поступки при укладенні нових торгових договорів. Причому мінімальні ставки були значно вищими від зафіксованих у російсько-німецькому договорі 1894 р. Російський уряд також підняв зависоко митні ставки в 1903 р. з метою тиску на Німеччину для зниження нею митного тарифу на продукти своїх сільськогосподарських виробників на майбутніх переговорах. За цих обставин переговори про укладення нового торгового договору були надзвичайно складними. 15 (28) липня 1904 р. було підписано нову конвенцію до договору 1894 р. Строк дії її визначався 18 (31) грудня 1917 р. Попри всі зусилля російської делегації, очолюваної С.Ю.Вітте і В.І.Тимірязєвим, німецькі митні ставки на найважливіші види продукції сільськогосподарських виробників Російської імперії були значно підвищені. Як висловився пізніше В.І.Тимірязєв, «Росії довелося віддати перевагу поганому економічному миру економічній, а можливо й політичній, сварці»[17]. Об'єктивну оцінку конвенції 1904 р. дав сам С.Ю.Вітте. Він визнав, що нова конвенція змінила умови товарообміну з Німеччиною «в несприятливу для нас сторону». «Сільське господарство Німеччини, - відзначав С.Ю. Вітте, - перебуває в усіх відношеннях на значно вищому рівні, ніж у Російській імперії, і має ще й митний захист, а наш експорт продуктів землеробства ще більше ускладнено»[15, с.167]. Отже сільське господарство Російської імперії внаслідок торгового договору 1904 р. з Німеччиною опинилося в менш сприятливих умовах.

Захисний митний тариф діяв у Російській імперії протягом багатьох поколінь. Повною мірою він зберігся і навіть посилювався після підписання нового торгового договору з Німеччиною в 1904 р. Провідні урядовці, які брали безпосередню участь у розробці митної політики, зокрема М.П.Ланговой і В.В.Прилежаєв, завжди схвально оцінювали її наслідки, а вади вбачали винятково у занизькому обкладенні ввізних товарів. За їх логікою, мета протекціонізму полягала в такому розвитку внутрішнього виробництва, щоб воно витискало своїми продуктами чи хоча б скорочувало іноземний ввіз. Іншими словами, щоб воно завоювало внутрішній ринок. Якщо ж імпорт, попри підвищення тарифів зростає, то ясно, що одними протекційними заходами неможливо довести внутрішню продуктивність до необхідних для країни розмірів. Так, мито виявилось неспроможним скоротити імпорт верстатів, різних апаратів, фарб, шкіряних виробів, сільськогосподарської техніки тощо. Протягом тривалого часу, з 1879 до

1913 рр., російське машинобудування покривало не більше половини попиту на землеробські машини і знаряддя праці, що ставило сільських господарів у залежність від іноземних виробників[22, с.48].

Висока «митна стіна» виявилася неспроможною загальмувати ввіз іноземних готових виробів. В той час, як у 1891–1895 рр. такі вироби становили 22,6% загальної суми ввозу, у 1906–1910 рр. їх частка піднялася до 29,3%, а в 1913 р. – до 37,2% [1]. З усього обсягу ввезеної в Росію сировини і напівфабрикатів митом обкладалося 98%, а готових виробів – 92% [1].

Більш тверезий погляд на протекційну політику царизму посали висловлювати навіть ті представники великого капіталу, що були раніше в захваті від заходів І.О.Вишнеградського та С.Ю.Витте. «Для економічного відродження необхідна зміна умов політичного і громадянського життя, – наголошував лідер гірничопромисловців Донбасу і Придніпров'я М.Ф.Дітмар. – А без цього ніякими митними тарифами, ніякими законопроектами не можна створити промисловість і торгівлю, як основу державної могутності й сили. Буде тільки створено ґрунт для діяльності аферистів і мародерів»[12, с.17-18]. Висловлення М.Ф.Дітмара віддзеркалює глибоке розчарування буржуазних кіл економічною політикою царизму, зневіру в можливість реформування останнім політичної і соціально-економічної системи.

Таким чином, митна політика царського уряду до самого кінця існування Російської імперії залишалася традиційною. Її основними ознаками були зависоке мито, фіскальний характер та нехтування інтересами населення.

Джерела та література

1. Брейтерман А. Наши таможенные пошлины // Торгово-промышленная газета. – 1914. – 12 ноября.
2. Бунге Н.Х. Исторический очерк экономических учений. – К., 1868.
3. Витте С.Ю. Воспоминания. – Т.1 (1849-1894): Детство. Царствование Александра II и Александра III. – М., 1960. –
4. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма. – М., 1959. – С.484.
5. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861-1892 гг.). – М., 1960. – 415с.
6. Китанина Т.М. Хлебная торговля России в 1875–1914 гг. Очерки правительственной политики. / Под ред. С.И. Полотова – Л.: Изд-во «Наука», 1978. – 278 с.

7. Менделеев Д.И. Докладная записка в материалах для пересмотра таможенного тарифа. – СПб., 1899. – С.3.
8. Менделеев Д.И. Заветные мысли: Полное издание (впервые после 1905 г.). – М.: Мысль, 1995. – 413 с.
9. Новиков Я.А. Экономисты и протекционисты // Труды Императорского вольного экономического общества. – Т.1. – СПб., 1891. – С.304-305.
10. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. III (1881-1913). – Т.4 (1884). Законы (1934-2642). – 626 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. III (1881-1913). – Т.7 (1887). Законы (4138-4932). – 533 с.
12. Речь члена Государственного совета Н.Ф.Дитмара, произнесенная в Государственном совете 26 ноября 1916 г. по поводу декларации председателя Совета министров А.Ф.Трепова // Горно-заводское дело. – 1916. – № 48. – С.15-24.
13. Сидоров А.Л. Граф С.Ю.Витте и его «Воспоминания» // Витте С.Ю. Воспоминания. – Т.1. – М., 1960. – С.V.
14. Собрание указаний и распоряжений правительства. – 1886. - №607. – С.1338.
15. Соболев М.Н. История русско-германского торгового договора. – П., 1915. – 456 с.
16. Соболев М.Н. Таможенная политика России. – Томск, 1911. – 902 с.
17. Тимирязев В. Германская торгово-экономическая политика и наши торговые договоры с Германией // Биржевые ведомости. – 1915. – 14 февр.
18. Труды Общества для содействия русской промышленности и торговле. – СПб., 1886. – Ч.16. – С.173.
19. Ходатайство Императорского вольного экономического общества об изменениях в русском таможенном тарифе. – СПб., 1890. – С. 118.
20. Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в. – Л., 1981. – 312 с.
21. Янжул И.И. Между делом. Очерки по вопросам народного образования, экономической политики и общественной жизни. – СПб., 1904. – 464 с.

22. Вестник Всероссийской сельскохозяйственной палаты. – 1916. – № 2/3. – С.48.

Аннотация

Статья посвящена исследованию системы протекционизма в Российской империи в пореформенную эпоху. Освещены характерные черты экономической политики и ее составляющих, которую проводили министры финансов Российской империи, выяснено общие тенденции таможенной политики и ее последствия, выделены негативные воздействия высоких таможенных тарифов на развитие производительных сил империи.

Ключевые слова: протекционизм, таможенный тариф, Российская империя, экономическая политика, вывоз товаров, промышленность, производители сельскохозяйственной продукции.

Annotation

The article studies the protection of the Russian Empire in the post-reform days. Deals with the characteristics of economic policy and its components, conducted by the Ministers of Finance of the Russian Empire, found the general trends of customs policy and its aftermath

highlighted the negative impact of high tariffs on the development of the productive forces of the empire.

Keywords: protection, customs tariff, Russian Empire, economic policy, the export of goods, industry, agricultural producers.

УДК 378.6:91(477-25) КДПІ (091)“1944/1977”

**Роман Ралко
(Київ)**

**ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОГО БУДІВЕЛЬНОГО ЗАГОНУ
КДПІ ІМ. О.М. ГОРЬКОГО (1944-1977 РР.)**

У дослідженні аналізується історія створення та основні напрямки діяльності студентського будівельного загону КДПІ ім. О.М. Горького (1944 – 1970-ті р.), автор акцентує увагу саме на виробничій діяльності будівельних загонів, поділяючи їх на «місцеві» та «виїзні».

Ключові слова: студентські будівельні загони, комсомол, суспільно-корисна праця, народне господарство, молодіжний рух.

Суспільне життя сучасної України характеризується активною роллю молоді. Суттєво зріс престиж вищої освіти, і тому все більше молодих людей намагаються отримати якісну професійну освіту, яка б відповідала вимогам особи та дозволила гідно позиціонувати себе на ринку праці, а, також, надавала реальну змогу професійного зростання у вибраній сфері діяльності та брати активну участь в економічному та політичному житті держави.

Вже досить багато сказано про проблеми працевлаштування не лише студентської молоді, а й дипломованих молодих спеціалістів. З кожним роком на ринку праці вимоги до робітників зростають і молоді все важче влаштуватись на роботу. Проблема працевлаштування молоді полягає сьогодні не стільки у відсутності робочих місць, адже великий сектор в економіці держави потребує не високо кваліфікованої робочої сили (перш за все у сфері послуг, яка на сьогодні динамічно розвивається), а у нездатності держави, роботодавців знайти спільну мову з молоддю. Роботодавці відмовляються брати на роботу молодих спеціалістів, мотивуючи це відсутністю у них необхідного досвіду.

На наш погляд, для вирішення цієї проблеми варто звернутися до досвіду, який було вироблено у СРСР, а саме через залучення студентської молоді до виробничої діяльності у будівельних загонах.

Тому дослідження процесу становлення і розвитку молодіжного руху в його такій організаційній формі, як студентські будівельні загони є актуальним питанням для української історичної науки.